

Ekonomska teorija

Prijevod

UDK 336.1+336.7/77(430.1)+330.8

Pravedan novac*

Dieter Suhr

I Pravno-filozofska postavka

Da li je naš novac pravedan? Tako pita filozof prava. On promatra novac s pravno-etičkog gledišta i postavlja pri tome normativna mjerila. On pita kakav treba da bude novac.

Ekonomist je, naprotiv, u prvome redu znanstvenik realist. Njemu pitanje o pravednome novcu zvuči prilično naivno: neka, misli on, idealistički popravljaj novca prvo sagleda kako je složeno i teško prozreti svijet novca prije nego što dojadi i zaželi ovome monetarnom svijetu pokazati kako da se oblikuje!

Ekonomist ne sanja, dakle, nikakav idealističkonormativni san o pravednome novcu. On je realist. On novac zatječe. On prati povijesne i istražuje sadašnje pojavne oblike novca. On sagledava funkcije novca u narodnoj privredi i kod privrednih subjekata. Na toj empiričkoj osnovici razmišlja o zakonskim konstelacijama i koncipira svoje teorije.

Ali ni on se ne zaustavlja na pukoj činjeničnosti svoga predmeta istraživanja. On ne opisuje samo funkcije i načine djelovanja novca, već razmišlja i o tome da li novac ispunjava svoje funkcije loše, dobro ili najbolje (»optimalno«). Pita, primjerice, da li novac djeluje »neutralno« ili unosi deformacije u odnose cijena i tokove raspodjele narodne privrede.¹ Naposljetku, ekonomist pokušava također postaviti kriterije po kojima se optimalni novac može mjeriti.²

Tako se filozof prava i ekonomist ipak približuju: obojica moraju što bolje poznavati zbiljske načine djelovanja i funkcionalne konstelacije svijeta novca i na njima zasnivati svoja istraživanja. Ali nijedan se od njih ne zadržava na

* Predavanje na kongresu »Rad, novčani sistem, državne financije«, u organizaciji Međunarodnoga udruženja za prirodni privredni poredak, od 12. do 15. svibnja 1983. godine u Wörglu (Tirol).

1 Hayek, F. A. v., Über »neutrales Geld«, u: *Zeitschrift für Nationalökonomie* 4 (1933), str. 658 i dalje; Koopmans, J. G., Zum Problem des neutralen Geldes, in: Hayek, F. A. v. (izd.), *Beiträge zur Geldtheorie*, Beč 1933; Lutz, A. L., On Neutral Money, in: *Roads to Freedom, Essays in Honor of F. A. v. Hayek*, London 1969, str. 105-116; Niehans, J., *Theorie des Geldes* 1980, str. 18 i dalje, 122 i dalje.

2 Hayek, F. A. v., *Denationalization of Money*, 2. izdanje, London 1978; Engels, W., *Optimal Monetary Unit*, Frankfurt i New York 1981; izvještaj s obzirom na »elektronski novac« u Godschalka, H., *Computergeld*, 1983, str. 294 i dalje.

novcu kakav jest, nego pitaju dalje — kakav bi trebao biti. Na kraju će se čak pokazati da se pravedan novac i optimalan novac u velikoj mjeri svode na isto.

II Nepravednosti nestabilnoga novca

1. Inflacija i deflacija

Neočekivana inflacija oštećuje vjerovnike i povlašćuje njihove dužnike. Pri očekivanoj inflaciji, naprotiv, vjerovnik se osigurava na račun svoga dužnika visokim kamatama koje sadrže kompenzaciju inflacije. Slično djeluje deflacija. Inflacija i deflacija prodiru podjednako nepravedno u značajki izbalansirane pravne odnose među ljudima i izbacuju ih iz ravnoteže.³ Potkopavaju, osim toga, pravnu sigurnost i opterećuju ljude sputavajućim neizvjesnostima o valuti.

Između učinka inflacije i deflacije, osim različitih ekonomskih posljedica, postoji pravno značajna razlika: dok devalvacija novčanih potraživanja inflacijom redovito pogađa dugoročno uloženi novac, dakle marginalnu imovinu koja je oštećenome preostala prilikom ulaganja, deflacija redovito pogađa onoga koji je morao dugoročno pozajmiti novac jer ga je imao *premalno*; dakle, inflacija opterećuje prije *marginalno*, deflacija *egzistencijalno*, tako da s aspekta pravednosti određeni postotak deflacije ima mnogo gori učinak za pogođene promjenom glavnice duga nego isti postotak inflacije.

Pri inflaciji jednako pada vrijednost i novcu u novčaniku i u štedionici. Ali taj gubitak na štednji znatno je manji od upravo opisanih nepravednosti gubitka vrijednosti kad su u pitanju novčana potraživanja. Čak i ako netko pri inflaciji od 5% nosi u novčaniku veliku svotu 2 tjedna, on gubi, dok ih ne potroši, samo oko 2 promila kupovne moći. To su gubici koji su, s jedne strane, beznačajni i koji se, s druge strane, mogu izbjeći ako se previše ne »stiska kesa«. Ali tko ima hipotekarno potraživanje ili općinsku obveznicu s rokom dospelosti od 10 godina, kod njega se inflacija tokom vremena znatno primjećuje. Zato su ograničene mogućnosti da se devalvacija novca izbjegne time da se novac, umjesto pohranjivanja u štedionicu, pretvara u novčana potraživanja. Što su dugoročniji pravni odnosi u kojima novčana jedinica daje mjerilo pri odmjeravanju, dodjeli, obračunavanju i obeštećivanju, to su razornije posljedice inflacije.

3 O problemu posljedica nestabilne valute: Bettermann K. A., *Die Geldentwertung als Rechtsproblem*, ZRP 1974, str. 13 i dalje; isti, *Über Inhalt, Grund und Grenzen des Nominalismus*, RdA 1975, str. 2 i dalje; Duden, K., *Empfehlen sich Bestimmungen über die Wertsicherung?* u: *Verhandlungen des 40. Deutschen Juristentages*, 1, 1953, str. 1—63; Papier, H.—J., *Rechtsprobleme der Inflation*, u: *JuS* 1974, str. 477 i dalje; Pfeleiderer, O., *Der Sinn des Nominalprinzips*, u: *Das Inflationsproblem heute — Stabilisierung oder Anpassung*, 1974, str. 92; Reuter, D., *Nominalwertprinzip und Geldentwertung*, *Zeitschrift für Handelsrecht* 1974, str. 482 i dalje; Simitis, S., *Inflationsbekämpfung im Zivil- und Arbeitsrecht*, u: *Kötz/Reichert/Facilides (izd.), Inflationsbewältigung im Zivil- und Arbeitsrecht*, 1976, str. 49 i dalje; Suhr, D., *Die Geldordnung aus verfassungsrechtlicher Sicht*, u: *Starbatty, I., Geldordnung und Geldpolitik in einer freiheitlichen Gesellschaft*, 1982, str. 91 i dalje. Poseban su problem porezno-pravne nepravednosti inflacije.

4 Npr. Stützel, W., *Das Mark-gleich-Mark-Prinzip in unserer Wirtschaft*, 1979, str. 12 i dalje.

Moramo, dakle, kod problema pravednosti kao i u teoriji novca⁴ imati na umu važnu razliku:

- Novac je, s jedne strane, *instrument i sredstvo*, koje i pri razmjeni i pri otplati dugova utjelovljuje faktičnu razmjensku moć i koje se zato rado pohranjuje u banci. Novac je, prema tome, *likvidno sredstvo, sredstvo za otplatu dugova i razmjensko sredstvo*.
- Valuta je, s druge strane, *mjerna jedinica*, kojom se mjere i obračunavaju kupovna moć i udjeli u vrijednosti imovine. Valutna jedinica je *mjerilo likvidnosti, kalkulacijsko mjerilo i mjerilo razmjenske snage*.

Nepravednost nestabilnoga novca najtješnje je povezana sa činjenicom da je potrebno mjerilo kojim se može mjeriti kupovna moć. Kao što se pri vaganju krumpira i odmjeravanju platna za zavjese upotrebljavaju kilogram i metar, tako se kupovna moć mjeri u »njemačkoj marki«, »austrijskom šilingu«, »švicarskom franku« ili »američkom dolaru« (u »novčanim jedinicama«). Tome odgovara član 73, stav 4 Ustava Savezne Republike Njemačke koji »istovremeno navodi valutu, mjeru, uteg i vremensku jedinicu«.⁵

»Nestabilna valuta« nije, dakle, ništa drugo nego »nepouzdan mjerni sustav za kupovnu moć«. Smanjivanje mjerila pri inflaciji djeluje isto tako proizvoljno i nepravedno kao kad bi se pri isporuci naručenoga platna nakon godinu dana koristila kraća mjera nego što je bila pri kupovini. Obezvređivanje razmjenskog sredstva, koje se svaki put samo kratko vrijeme zadržava u mojoj blagajni, bilo bi posve podnošljivo kada bi se moglo izbjeći u kupovnu moć koja se mjeri stabilnim mjerilom.

2. Monetarnopravna »prisila na uključivanje i korištenje«

Posljedice nestabilne monete osobito su oštre kada je građanin (kao u nas u Saveznoj Republici Njemačkoj) monetarnopravno prisiljen da upotrebljava — i nestabilnu monetu kao mjerilo — i platežno sredstvo, koje glasi na novčanu jedinicu, kao sredstvo za otplatu dugova.⁶

Pri tome se građanina jednom vrstom monetarnopravne »prisile na uključivanje i korištenje«⁷ prisiljava da se na milost i nemilost priključi na državni monetarni i platni sistem — i kada je taj sistem sve drugo nego stabilan i kada postoje i te kako pouzdanija mjerila (naime, indeksi kupovne moći koji sada pružaju relativno pouzdano mjerilo kojim možemo izmjeriti i očitati nepouzdanost zakonskoga mjerila kupovne moći). Ova razmišljanja ne govore, naravno, protiv prisile na korištenje uopće, nego se odnose samo na slučaj kada se ona poklapa s nestabilnom valutom.

5 Stützel, W., *Währung in weltöffener Wirtschaft*, 1973, str. 181.

6 § 3 Zakona o novcu — Prvi zakon o novom poretku novčarstva: Zakon br. 61 američke (Amtsblatt, izd. J, str. 6) i britanske (Amtsblatt, br. 25, str. 848) vojne uprave od 20. 6. 1948, Dekret br. 158 francuske vojne uprave (Journal Officiel, br. 173, str. 1506) od 18. 6. 1948.

7 O mjerilu prisile na korištenje duga govori Stützel, W., *Über unsere Währungs-verfassung*, 1975 str. 35 i sl., i to povodom pledoaja za slobodu u izboru mjerila duga.

III Nepravednosti stabilnoga novca

1. Pitanje uočavanja i uviđanja

Svatko lako vidi da nestabilan novac djeluje nepravedno. Ali da je naš novac nepravedan i onda kad su novčane prilike stabilne teže je shvatiti tako brzo: stabilna nam valuta služi upravo kao ideal i mjerilo po kojem spoznajemo i ocjenjujemo kako je nepravedna nestabilna valuta! Zato će tvrdnja: »I stabilan novac je nepravedan!« izazvati nevjericu. Postoji li, naime, pored nestabilnoga i stabilnoga novca, uopće treća mogućnost? Prividno ne, ali privid vara.

Budući da ne možemo predočiti treću, pravedniju mogućnost, vrlo teško možemo zamisliti u kojoj je mjeri naš novac nepravedan još i onda kada se smatra stabilnim. Ta nesposobnost ne potječe međutim odatle što bi stvarnost bila tako siromašna mogućnostima monetarnoga oblikovanja, nego ima druge razloge:

- prvo, tromost naših vlastitih misli,
- drugo, zasljepljujuće djelovanje svakodnevnih navika u ophođenju s novcem i
- treće, duboko ukorijenjene navike mišljenja i opažanja upravo onih koji se kao ekonomisti profesionalno bave novcem i koji su prvi pozvani da pronađu sve varijante tehnike novca i komparativno ispituju njihovu funkcionalnost.

2. Nepravedna dvojaka vrijednost novca

Tko marljivo radi i za to dobiva najamninu, može njom steći sve što narodna privreda nudi za novac. On može participirati u učincima narodne privrede, i to u onome opsegu u kojem je sam svojim radom pridonio tim učincima: u onoj mjeri u kojoj

- na jednoj strani ispunjava svoju društveno-ekonomsku *obavezu* da učini nešto korisno za narodnu privredu, dobiva
- na drugoj strani, u obliku svoje najamnine, društveno-ekonomsku, novčanu *dispoziciju* koja mu daje pravo da opet sam sa svoje strane nabavi iz narodne privrede nešto korisno za sebe.⁸

Trošim li svoj svakodnevni novac za kruh, mlijeko i stan, za auto i za odmor, novac ima za mene točno onu vrijednost koja je naznačena na novčanicama: 1 000 njemačkih maraka je točno 1 000 njemačkih maraka. Vrijednost moga dnevnog novca jednaka je njegovoj nominalnoj vrijednosti.

Ali ako imam višak novca koji ne potrošim za kruh, mlijeko, stan, auto i odmor, mogu ga uložiti. Uloženi novac nema za mene samo svoju nominalnu vrijednost. Nakon isteka roka ulaganja vraćaju mi se, naime, nominalna vrijednost i *kamate*. Zapravo nisam uopće ispuštao iz ruke nominalnu vrijednost svoga uloženog novca: samo sam ga razmijenio za (manje likvidno) pravo na povrat novca jednake nominalne vrijednosti, koja se, kao i prije, pojavljuje na aktivnoj strani mojih računa. Na koncu dobivam, međutim, pored nominalne vrijednosti koju sam zadržao, još i kamate. Tako je novac koji mi pretekne vredniji od novca koji trošim.

Novac ima, dakle, dvojaku vrijednost: trošim li ga, onda ima samo svoju razmjensku (nominalnu) vrijednost. Zadržim li pak njegovu razmjensku (no-

⁸ O ovome tumačenju novca koje je i pravno-tehničko, a ne samo ekonomsko usp. D. Suhr, *Geld ohne Mehrwert*, 4. poglavlje Fritz Knapp Verlag, Frankfurt/Main.

minalnu) vrijednost, onda novac ima za mene dodatnu vrijednost (likvidnu vrijednost). Za to se na tržištu plaća u pravilu cijena: kamata. Ta je kamata očito cijena za ekonomske prednosti koje novac nudi, također pored svoje razmjenske vrijednosti, i to upravo onda kada se ne troši nego iskorištava drukčije (likvidna dobit za novac na štednji).

I tko novac posuđuje, ne povećava svoju imovinu za razmjensku (nominalnu) vrijednost novca, jer se opterećuje povratnim dugom koji se odmah vodi na njegovim računima na pasivnoj stavki. Ono što on dobiva od zajmodavca i za što plaća kamate, to je samo ekonomska dobit koju pruža novac u štedionici (likvidnost). (Likvidnu dobit može pozajmljivač koristiti samo vrlo kratko vrijeme ako razmjensku vrijednost pozajmljenog novca odmah potroši za svrhu za koju je uzeo kredit. Tako korisnik kredita plaća, začudo, za cijelo vrijeme svoga kreditiranja cijenu za likvidnost koju koristi samo za nekoliko trenutaka: o toj se paradoksalnosti još nije razmišljalo u teoriji novca, premda se od Keynesa govori kod kamata o »premiji za likvidnost«.)

Tko mora potrošiti nominalnu vrijednost svoga novca za zadovoljavanje svojih potreba, ne može koristiti dodatnu likvidnu vrijednost novca. Dakle, novac vrijedi obično više onome kome pretekne nego onome kome je potreban. To je nepravedno, jer sa stajališta pogodjenih novac je onome kome je potreban za život vredniji nego onome kome pretekne (opadajuća granična dobit.)

3. Subvencioniranje bogatih od strane proizvođača i potrošača

Novčani sistem pribavlja, dakle, onim privrednim subjektima kojima ionako već preteče novca takve vrste i valjanosti da mogu doslovno »napraviti kapital« iz dobiti likvidnosti koju pruža novac. Obično su to skromniji proizvođači i potrošači koji se radi potrošnje ili investicija moraju za svoju likvidnost pobrinuti kod drugih i zato postaju kamatni dužnici. Tako je privreda svojstvima našega novca programirana da imućne neprestano subvencioniraju ili alimentiraju proizvođači ili potrošači. To je tim apsurdnije što u toj novčanoj igri oni koji hoće nešto postići ili imaju potrebe subvencioniraju upravo one koji ionako imaju više novca nego što im treba.

a) Ali zar zajmodavac ne omogućuje zajmoprimcu privredno korisnu likvidnost koja je vrijedna svoje cijene u obliku kamata?

Točno! Kamata, ukoliko je premija za prepuštanje likvidnosti, predstavlja posve opravdanu i primjerenu protuuslugu za privremeno prenošenje likvidnosti. Ali: likvidna dobit kao takva, koju zajmodavac omogućuje zajmoprimcu, jedna je vrsta poklona novčane privrede vlasniku novca besplatan dodatak novčanog sistema nominalnoj vrijednosti novca.

Taj novčani dodatak, koji posjedniku novca pribavlja novčani sistem, može on sam i iskoristiti; tada je riječ o »transakcijskoj«, »špekulacijskoj« i »štednji iz predostrožnosti«. Ili on taj dodatak upotrebljava dajući svoj novac na zajam uz kamate (likvidiranje likvidne dobiti). Najkasnije se tu kod kamate pokazuje da dodatak koji novčani sistem pribavlja posjedniku novca ne potječe iz novčanoga ništa, nego ide na teret preostale privrede, posebice na teret korisnika kredita. I kada se novac nalazi na štednji i samo »pohranjuje«, narodna privreda je u gubitku:⁹ novac u štedionici reprezentira učinak koji je ugrađen u narodnu privredu a ako se zadržava u štedionici, tada narodna privreda ostaje dijelom na cjedilu s onim učinkom što su drugi u nju ugradili. Kada netko, dakle, »stiska kesu«, onda to ima posljedice za narodnu privredu:

- on, s jedne strane, narodnoj privredi nameće rizik neizvjesnosti realizacije učinka.
- Narodna privreda, s druge strane, snosi manipulacijske troškove; jer svi koji u nju ugrađuju učinak polaze od toga da jedni od drugih preuzimaju te učinke i da nijedan »kvarilac igre« ne ostavlja druge na cjedilu, da dakle nitko ne prekida dvostruki ulog nakon prve runde zadržavajući odjednom novac i otvarajući prazninu u potražnji.

Tako kamate predstavljaju i te kako egzaktnu protuuslugu — i dohodak koji se stječe potpuno legalno prema pravilima igre novčane privrede ali taj se dohodak ne treba s pravnoetičkog gledišta pravnoetički ozakoniti, već samo kritizirati, naime utoliko što su prednosti koje se honoriraju kamatama kao takve ne samo nezasluzene, nego idu čak na teret ostale narodne privrede.

b) Ali zar zajmodavac ne omogućuje zajmoprimcu produktivno privredno dobro kojim ovaj može stjecati profite tako da je pravo i pošteno ako zajmodavac sudjeluje u obliku kamata u profitu? Zar novac nije kapital ili se barem može preobraziti u realni kapital tako da zaslužuje svoju kamatu kao realni kapital svoju dobit?

Najpoznatiji politekonomist koji je u velikom stilu nasjeo prividnoj plauzibilnosti ovoga prigovora i koji ovoj presudnoj zabludi može zahvaliti pogrešnu konstrukciju svoga grandioznog recepta za revoluciju jest *Karl Marx*. Tko kao Marx zaključuje prema produktivnosti stvarnoga kapitala o ukamaćivanju novca, nalazi se, dakle, u zanimljivu društvu. Samo što je prespavao razvoj ekonomije nakon *Marxa*, osobito istraživanja *Iringa Fishera* i *Johna Maynarda Keynesa*. Ovdje će biti dovoljno ako — ne ulazeći u portfeljskoteorijska nijansiranja — podsjetim na spoznaju da ne daje novac kamatu zato što se isplati stvarni kapital, nego da se, štoviše, taj kapital jedino stvara ako i dokle izdržava konkurenciju s kamatom novca.

c) Ali zar zajmodavac ne omogućuje zajmoprimcu da već danas nabavlja na kredit potrošačka i investicijska dobra koja mora platiti tek preksutra? Zar ova prijevremena potražnja ne opravdava kamatu kao naknadu za odustajanje zajmodavca koji svoju potražnju dotle odgađa?

I taj je pokušaj da se kamata opravda odavno opovrgnut i ironično raskinut. Najprije možemo istim pravom upitati: ne omogućuje li zajmoprimac zajmodavcu da novac koji mu preostaje ne mora već danas potrošiti nego tek kasnije, u starosti, kada ima potreba, ali ne više i dohotka? I zar očuvanje kupovne moći tako dugo ne opravdava kamatu koju bi zajmodavac trebao platiti zajmoprimcu? Zar barem korist koju zajmoprimac izvlači iz prijevremene potražnje ne kompenzira korist koju zajmodavac ima od odlaganja?

Zašto da se umiješa novac sa svojom kamatnom politikom kada pregovaraju dvojica od kojih jedan želi potražnju prije vremena, a drugi je hoće odgoditi? Ipak bi onaj tko danas ulaže efekte u narodnu privredu i za to dobiva novac a da ga ne troši otvorio prazninu u potražnji u cirkulaciji narodne privrede, tako da je u interesu te privrede ako netko drugi uskoči za njega u prazninu i za to kasnije opet oslobodi prazninu ako još netko istakne svoju potražnju. Isto tako zajmodavac, kojemu se njegova uštedena kupovna moć besplatno pohranjuje stoji još uvijek bolje nego u prirodnoj privredi, u kojoj bi mu bilo vrlo skupo i djelomično nemoguće da već danas gomila i skladišti meso, mlijeko i žito kako bi to trošio u starosti. U tome smo pogledu vrlo razmaženi mogućnostima koje se pojavljuju uvođenjem novca i time povezanim obračunskim modalitetima. Toliko smo razmaženi da vjerujemo kako »slaganjem« kupovne moći u novčane dugove imamo pravo dobiti više nazad nego što smo uštedjeli — umjesto da smo sretni što ne moramo platiti ni troškove skladištenja niti teretiti se otpisivanjem zbog starenja i truljenja.

4. Novac kao pristrani posrednik u razmjeni

Jedna od klasičnih funkcija novca jest njegovo svojstvo da je sredstvo razmjene. Moja je teza: novac je nekorektan i pristran posrednik u razmje-

ni.¹⁰ Ova je teza točna samo ako se u slučaju novca radi o predmetu razmjene koji u odnosu spram drugih predmeta razmjene pribavlja prosječnu pregovaračku i zaključnu dobit u razmjenskim poslovima.

Novac se razlikuje od ostalih razmjenskih predmeta prije svega time što je »generalizirani razmjenski medij«. To postaje najjasnije u usporedbi s jednim primjerom: novac se razlikuje od roba i usluga kojima se na tržištu trguje otprilike tako kao što se u kartanju, u kojem se džoker može uložiti za svaku drugu kartu, upravo taj džoker razlikuje od drugih određenih karata. Novac je džoker među razmjenskim objektima i kao što on u kartaškoj igri donosi dobiti, tako i novac donosi dobiti u privrednoj igri: dok na tržištu moram za plasman svoje robe i usluga naći sasvim određene potražioce kojima je potrebno upravo ono što imam, ponudiocu novca je lako; jer likvidnost koju on nudi može biti potrebna svakome i ona pruža, osim toga, mogućnost da posjednik novca može neko vrijeme živjeti od svoga novca a da pri tome ne mora niti imati učinka niti išta prodavati. Tko ima, dakle, džokera — novac u ruci, ima igračku prednost u privrednoj igri i može te džokerske prednosti iskoristiti u pregovaračkim situacijama. Dakle, zajednica koja novac kakav imamo stavlja na raspolaganje za psredvanje razmjenskih poslova, staje na stranu posjednika novca kojima u ruke raje prosječno bolji predmet razmjene nego drugima. Utoliko se može i mora govoriti o »kapitalističkoj pristranosti« našega sadašnjeg novca. Takav je novac naprosto nespojiv s načelima socijalne pravednosti.

IV *Institucijski tragovi novčanih nepravednosti*

Ako je analiza točna, treba očekivati da su do sada dijagnostici nepravednosti novčarstva ostavili duboke tragove u pravnome poretku svuda gdje se u privrednome prometu sastaju nudioци naturalnih usluga s ponudiocima novca i pogađaju se o uvjetima razmjene svojih usluga.

1. Povlastice kapitala

Pretpostavimo da pri pregovorima između nudilaca novca i nudilaca ljudskog učinka novac nema pristranu nego korektnu posredničku ulogu koja obojici pruža iste izgledе: tada bi se moglo očekivati da je suradnja između novca i rada zasnovana uglavnom na ravnopravnom partnerstvu. To nije slučaj; dakle, nalaz ne pokazuje da je posrednička uloga novca nepristrana. Pretpostavimo li, naprotiv, da su pri takvim pregovorima u prosječnoj dobiti oni koji nude osobni učinak, onda treba očekivati da su se formirali oblici suradnje kod kojih je osobni radni učinak povezan i s boljim pravnim pozicijama. To bi odgovaralo pravnompolitičkoj i ustavnopravnoj valorizaciji, prema kojoj imovina i vlasništvo stečeni vlastitim radom i učinkom zaslužuju posebnu zaštitu. To pogotovo nije slučaj.

Ako je novac, kao što se ovdje pretpostavlja, pristran posrednik u razmjeni koji pruža tipične dobiti, onda se to mora odraziti u tome što su davaoci novca i kapitala mogli u institucijama u kojima surađuju s nudiocima rada i učinka isposlovati povlastice; i to ne samo u takvome obliku da davalac

10 Usp. D. Suhr, djelo nav. u bilj. 3, str. 107—110; i isti: *Geldordnungspolitik aus der Sicht des Grundgesetzes*, u: *Fragen der Freiheit* (izdao Seminar für Freiheitliche Ordnung, Boll), sv. 161, ožujak/travanj 1983, str. 3—21, 114 i dalje: *Geld und Gleichheit*.

novca može isposlovati dobit koja se može usporediti s kamatom nego i tako što je u institucijama koje su se formirale u uvjetima tradicijskoga novca zadržao povlastice u odlučivanju. Upravo se o tome radi. Dakle, nalaz pokazuje da je analiza točna.

Prednosti kapitala naspram drugih sudionika ulile su se u institucije našega pravnog poretka i zakonski kodificirale. One su tako duboko uvriježene u našim navikama i institucijama da nam izgledaju posve zakonske. One se predstavljaju čak prema modelu »vlasništvo nad stvarima« i tim zaobilaznim putem maskiraju upravo kao temeljnim pravima zaštićena vladavinska prava, premda se pri tome radi o svemu drugome a ne o ljudskoj vladavini stvari nad mrtvim predmetima. Tako baštinjeno dioničko, radno i poduzetničko pravo svjedoči u velikome stilu o tome da je i u kojem je opsegu tradicijski novac svojom kapitalističkom pristranošću doveo do kapitalističkih institucija.

2. Strukturna prikraćenost samostalnih

Ako je moja analiza točna, naime da novac po svojoj konstrukciji pruža prevlast u pregovaranju koja pribavlja participacijska prava i kompetencije u odlučivanju, onda se može očekivati i da u novčanoj privredi kao što je naša, primjerice, udruženja u pravilu nemaju izgleda da se afirmiraju ili barem održe na životu; jer, čim nedostaje novca, ona moraju tražiti vanjske kreditore i dospijevaju u pregovaračke situacije u kojima imaju manje utjecaja. Samostalnosti udruženih kao članova udruženja brzo je tada odzvonilo. Općenito su uvjeti novčanog sistema strukturno loši za poduzetničku samostalnost, i ako je moja analiza ispravna, ti strukturni nedostaci moraju rezultirati time da sve manje ljudi radi samostalno ili u partnerstvu s ravnopravnim pravnim pozicijama.

Ako su ikada u povijesti postojali vrlo razvijeno udruživanje i povoljni uvjeti za samostalne obrtnike, trgovce i poduzetnike, onda je u to vrijeme morao biti na snazi drukčiji novčani sistem — novčani sistem s razmjenskim sredstvom koje njegovim posjednicima nije pribavljalo nekorektnu pregovaračku prednost naspram nudioca osobnoga učinka i rada. Pravni i privredni historičari mogu ovu tezu i te kako ispitati ako pođu za uzrocima koji su u srednjem vijeku, otprilike u vrijeme gotike, omogućili to da su samostalni obrtnici, moćni trgovci i samosvjensni cehovi neprekidno uspijevali kao sigurno nikada prije toga i nikada poslije toga u Evropi.¹¹

V Ekonomsko tumačenje novčanih nepravdi¹²

Ako bi se do sada otkrivene nepravednosti htjele svestrano ekonomski protumačiti, to bi vodilo u temeljitu kritiku i preorijentaciju monetarističkih osnova ekonomskih znanosti. Ovdje ću navesti samo neke natuknice i upute.

1. Neutralan novac?

U nastojanjima ekonomista da se otkriju uzroci kriza stalno je iznova raspravljano da li su krize na neki način u vezi s novcem: ima li novac kao takav, ili barem količina novca, utjecaja na formiranje cijena ili na tokove raspodjele koji onda u novčanoj privredi drukčije nego u prirodnoj trampnoj

11 O tome Walker, K., *Das Geld in der Geschichte*, 1959, str. 29—98.

12 O tome iscrpno u Suhř, D., djelo nav. u bilj. 8.

privredi stvaraju probleme?¹³ Ako ima, onda novac ne može djelovati »neutralno.«

Dok se ekonomisti u tezi o neutralnosti, vjerni svojim većinom kvantitativnoteorijskim postavkama, koncentriraju samo na neutralnost količine novca, ne izlaze na vidjelo strukturne asimetrije o kojima se ovdje radi. Ali i tamo gdje se »neutralnost« novca ne shvaća tako usko kvantitativnoteorijski, ne misli se dovoljno na to da novac zbog svoje već objašnjene dvojake vrijednosti ima vrijednost koja je razdvojena prema tržištima: on više vrijedi na tržištima gdje se ulaže novac (likvidna vrijednost) nego na tržištima potrošačkih i investicijskih dobara (nominalna vrijednost). Posljedica toga jest da marginalnu likvidnost privlače tržišta na kojima novac »više vrijedi«, a da je istovremeno usisavaju druga tržišta na kojima se nude robe i usluge.

Kao što znamo, barem do Keynesa naovamo ovo usisno djelovanje investicijskih tržišta utječe dugoročno kobno na djelotvornu potražnju. Posljedica su pogrešne alokacije i stalna preraspodjela »odozdo prema gore« (efekti raspodjele) zbog strukturnoga subvencioniranja imućnih od strane proizvođača i potrošača. Nasuprot široko proširenome uvjerenju ekonomista, novac dakle nije neutralan.

2. Strukturna nezaposlenost¹⁴

Tko novac daje u zajam, taj ima sada (ili trajno) više novca nego potreba. Kase iz kojih dolaze krediti mogu se stoga nazvati skraćeno ali prikladno »kase s novcem bez potreba«. Obratno, tko pozajmljuje novac, ima sada potrebe za potrošačkim ili investicijskim dobrima, ali nema novca na štednji: »kase bez novca s potrebama«. Krediti tada nisu ništa drugo nego transferi (vremenski) iz kase bez potreba u kase s potrebama, a kamate su troškovi ovih transfera. Kamate teku obratno od kredita: iz kasa s potrebama, u kojima je nedostajalo novca, u kase bez potreba, u kojima je ionako marginalna likvidnost omogućila kreditiranje. Tako zbog kamata teku upravo kroz kase bez potreba sve veći iznosi koji, prije nego što opet omoguće da potreba dođe do potražnje, uzrokuju kreditne troškove. Ti troškovi opterećuju opet kase u kojima je ionako bilo manje novca nego potreba.

Troškovi za novčani (privremeni) *recycling* marginalne likvidnosti iz štedionica bez potreba u štedionice s potrebama djeluju u narodnoj privredi kao kočnice ugrađene u krvotok koje, na kraju, mogu djelovati tako prohibitivno da se potražnja ne samo sputava nego i da stagnira. Istovremeno se kod troškova transfera, koji se moraju u obliku kamata uplatiti u kase bez potreba, radi o dohotku kod tih kasa naspram kojega ne stoji učinak u narodnoj privredi. Dok u kase bez potreba utječu rijeke dohotka bez učinaka, taj novac nedostaje tamo gdje ljudi hoće raditi i nešto postići kako bi u svoje kase pribavili dohodak kojim mogu zadovoljiti svoje potrebe. Pounuda učinka onih koji hoće raditi ne izaziva potražnju, jer novac koji bi bio za to potreban prolazi najprije kroz kase bez potreba prije nego što se, uzrokujući sputavajuće ili blokirajuće troškove, može vratiti u kase s potrebama. Tako je privreda novčanim sistemom programirana na opadanje

13 Vidi dokaze u bilj. 1.

14 O slijedećem: Suhr, D., *Auf Arbeitslosigkeit programmierte Wirtschaft*, izlazi u: *Zeitschrift für Rechtspolitik*.

potražnje, a ono stvara nezaposlenost. Tako je, dugoročno gledano, u našem novčanom sistemu ustrojena strukturna nezaposlenost.

3. Prisila na patološki rast

Ako privreda zbog novčanoga sistema i svoje strukture vodi u opadanje potražnje i time u nezaposlenost, a da ne postoji svijest o tim uzrocima, javlja se pitanje kako svladati simptom »nezaposlenosti« a da se ne zahvaća njegov novčani uzrok. Ako se poznaje uzrok, postaje razumljivo zašto smo radi postizanja pune zaposlenosti prividno osuđeni na rast: ako kroz kase bez potreba prolaze sve veće rijeke dohotka bez učinka, mora se novčana praznina, koja time nastaje u ostaloj privredi, opet nekako ispuniti. To se ne može trajno (»s orijentacijom na potražnju«) događati pomoću potrošačkih kredita, jer se tada može predvidjeti dan kada potrošači neće moći ništa više kupiti budući da moraju plaćati samo još kamate. Preostaje samo još put da se privreda (»s orijentacijom na ponudu«) novim investicijama proširi, stvore radna mjesta i isplaćenim najamnicima novac postane dostupan narodu i time opet oživi potražnju, jer ulazi u kase s potrebama.

Nismo, dakle, na putu u kobni rast zato što naše potrebe eksplodiraju, već naprotiv: zato što sve više novca prolazi kroz kase ljudi koji imaju mnogo više novca nego potreba. Koliko god je to paradoksalno, sadašnja patološka prisila na rast temelji se na tome da ljudi koji nemaju stvarnih potreba imaju prepune kase te razvijaju samo još apstraktnu, patološku potrebu za kamatama i profitima, što je s punom zaposlenošću spojivo dotle dok privreda raste otprilike tako brzo kao dohodak bez učinka koji prolazi kroz kase bez potreba.

Time se zatvara jedan krug: na kraju ekonomskog tumačenja novčanih nepravednosti nailazi se upravo na najveću i najgoru od svih nepravednosti, naime na masovnu nezaposlenost kao strukturnu posljedicu nedostataka u novčanome sistemu. Nedostaci prouzrokuju da dohodak stječu upravo oni koji niti postižu učinak niti imaju optreba, dok istovremeno dohodak ne dobivaju oni koji i te kako hoće postići učinak jer maju potreba i te potrebe žele zadovoljiti.

VI Zahtjevi spram pravednoga novca

1. Stabilna valuta

Kao što za mjerenje dužine postoji metar i za mjerenje količine kilogram kao postojana mjerila, tako mora i za mjerenje *razmjenske snage* i kupovne moći postojati stabilna mjera koja se tokom vremena ne deformira. Da li se novčana jedinica deformirala, pokazuje se na vrijednosti razmjenskog sredstva na koje glasi novčana jedinica.

Ali kako da se valuta stabilizira na jednu vrijednost svoje *novčane jedinice* (mjerilo) ako je novac (sredstvo razmjene), na čijoj se razmjenskoj moći mora iskazati stabilnost valute, monetarni polutan sa svojevrsnom *dvostru- kom* vrijednošću?

Budući da novac u gotovinskim poslovima ima drukčiju vrijednost nego u terminskim poslovima, novčana se jedinica faktički »raskida«, i to s istekom vremena. Zato je zadatak da se valuta stabilizira logički i tehnički nerješiv dotle dok barem novac, koji glasi na novčanu jedinicu, pri trošenju nema istu vrijednost kao pri pohranjivanju ili ulaganju (u gotovinskim poslovima istu

vrijednost kao u terminskim poslovima). Dok novac ima vrijednost razdvojenju prema tržištima, uprogramirana je divergencija u monetarne procese (monetarne škarje), koja *onemogućuje* da se istovremeno valuta drži stabilno i privreda uravnoteženo. Samo onda kada pohranjena ili uložena novčana jedinica ne vrijedi više nego potrošena — kada uloženi novac ne raste brže od potrošenoga, može se barem logički konzistentno riješiti zadatak da se valuta stabilizira. Drugo je pitanje kako izgleda tehničko rješenje.

2. Novac kao korektni posrednik u razmjeni

Novac ne smije u privrednome prometu onome koji ga nudi dulje pribavljati prosječnu dobit nego onome koji nudi robe ili usluge. Doduše, novac mora kao generalizirano razmjensko sredstvo ostati džoker među razmjenskim objektima ako hoće ispuniti svoje funkcije u privredi. Ali monetarni novčani džoker mora biti tako opremljen da ne nudi samo prednosti džokera, koje donose korist kao dodatak nominalnoj vrijednosti, već da istovremeno nosi sa sobom i privredne gubitke, koji, doduše, ne umanjuju vrijednost kvaliteta džokera, ali *privrednu korist* od džokerske prednosti toliko kompenziraju da *per saldo* ne preostaje više nikakav dodatak.

3. Pravednost u raspodjeli

Novčani sistem ne smije dulje biti prikriveni poredak subvencioniranja koji vodi u postojanu i sve veću preraspodjelu odozdo prema gore. I ta preraspodjela prestaje točno onda kada novčani sistem ne omogućuje dulje posjedniku novca da besplatno izrabljuje prednosti monetarne likvidnosti.

4. Ekonomsko tumačenje zahtjeva pravednosti

Postoji prikladna, kratka formulacija novca koji je u ekonomskom smislu »optimalan«: novac je, kaže se, optimalan kada u odnosnoj narodnoj privredi radni dohodak tendira ka 100% društvenoga bruto-proizvoda i kamatna stopa ka 0%.¹⁵ Ovi se ekonomski kriteriji za optimalan novac poklapaju do kraja sa zahtjevima koji su ovdje formulirani kao novčana mjerila pravednosti. Utoliko bi se pravedan novac i ekonomski optimalan novac, kao što je rečeno na početku, doista svodili na isto.

Jedan dalji optimalni kriterij ekonomista za novac kaže da ovaj ne smije uzrokovati transakcijske troškove.¹⁶ Međutim, naš današnji novac uzrokuje pri (privremenome) transferu iz »kase bez potrebe su novcem« u kase s potrebama bez novca» vrlo visoke troškove, i to zbog kamata koje predstavljaju jednu vrstu takse za korištenje likvidnosti. Te su kamate troškovi tipa cijena, tj. cijena troškova za održavanje novca, i to troškova koji imaju, opet, efekte raspodjele koji povećavaju problem transfera pri čijem rješavanju dospijevaju. Utoliko ne može biti govora o tome da naš današnji novac samo i približno ispunjava optimalni kriterij oslobođenja od transakcijskih troškova. Naprotiv: za novac su vezani upravo prebendaški transakcijski troškovi trans-temporalnih transfera likvidnosti, koji na privredni promet ne utječu drukčije od privatnih mostarina ili poreza na promet.

Dok ekonomisti zastupaju mišljenje da novac treba biti »neutralan«, do tle vrijedi tvrdnja: tradicijski novac nije neutralan; novac koji odgovara zahtje-

15 Engels, W., bilj. 2.

16 Niehans, J., bilj. 1.

vima naspram novčanoj pravednosti mogao bi se i te kako iskazati kao približno neutralan u smislu da otpadnu neutralni učinci dosadašnjega novca.

VII *Pravedan novac*

1. Teorijska postavka

Već se vrlo točno ocrtalo o čemu se radi u problemu pravednoga novca: valja uvesti novac koji nema više dvojaku vrijednost, u kojega dakle otpada »dodatak« koji dobiva posjednik novca kada može koristiti dobiti likvidnosti novca. Pri tome se, međutim, ne smiju odstraniti upravo te likvidne dobiti koje su u vezi s džokerskom kvalitetom novca.

Ali kako da se ukinu likvidne dobiti novca a da se ne odstrane? I to je već nagoviješteno, naime, tako što se privredna korist, koja je s njima povezana, kompenzira odgovarajućim privrednim gubicima. Dobiti iz likvidnosti su »dobiti po jedinici vremena«; morali bi se, dakle, s novcem za kompenzaciju tih dobiti istovremeno povezati »gubici po jedinici vremena«. Tada bi se likvidnosti oduzela privredna korist i per saldo preostao bi »novac bez dodatka«.

Kako se može utjecati na profit, odnosno vlastitu kamatu privrednoga dobra, dade se također vrlo dobro očitati iz formule koju je za to dao John Maynard Keynes:¹⁷

$$\text{vlastita kamata} = \begin{array}{l} \text{minus} \\ \text{plus} \end{array} \begin{array}{l} \text{prinos} \\ \text{izdaci za održavanje} \\ \text{premija za likvidnost} \end{array}$$

Naravno da se ta formula može još dotjerati, npr. stavkom rizika privrednoga dobra; ali u našoj konstelaciji to nije važno.

Primijeni li se sada ta formula, kao što čini i sam Keynes, na novac, ukoliko je zbog svojih likvidnih dobiti privredno dobro, tada proizlazi: novac kao takav nema prinosa. Ne uzrokuje ni troškove za održavanje. Likvidna je dobit međutim, znatna, i značajna. Stoga se »vlastita kamata« sastoji uglavnom iz privredne vrijednosti likvidne dobiti (koja može oscilirati ovisno o oskudici novca). Ako sada treba (pravo na kamatu) vlastitu kamatu novca spustiti ili ukinuti a da se ne dovede u pitanje likvidna dobit, tada formula pokazuje kako je to moguće. Novcu se moraju pridodati troškovi za održavanje.

Upravo je to razmatrao Keynes pri svojim razmišljanjima kako se suprotstaviti dugoročno kobnim posljedicama koje kamata ima za djelotvornu potražnju. »Oni reformatori«, piše Keynes,¹⁸ »koji su u stvaranju umjetnih troškova za održavanje novca tražili spasonosno sredstvo, npr. zahtjevom za periodičnim žigosanjem zakonskih sredstava plaćanja po propisanim taksama, bili su time na pravom tragu; a praktična vrijednost njihovih prijedloga zaslužuje da se prodiskutira.« »Ono što je važno jest razlika između premije za likvidnost i troškova za održavanje.« Keynes tu misao vjerojatno nije dalje razvijao zato što ju je u tada predloženoj obliku smatrao neprovedivom.

17 Keynes, J. M., *Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes*, 1936, str. 188 i dalje.

18 Isto, str. 196, 298—302. Kod reformatora na koje misli Keynes riječ je o Silviju Gsellu (o tome str. 28, 298—302, 313, 320) i o N. A. L. J. Johannsensu (o tome J. M. Keynes, *Vom Gelde*, München, bez naznake godine, 1931/32, str. 375).

Postoje, međutim, elegantne novčano-tehničke mogućnosti da se troškovi za održavanje likvidnosti više ne pojavljuju kao tehnički problem.

2. Novčano-tehničko rješenje

Prema Greshamovu zakonu lošiji novac progoni bolji iz prometa: prije, kada su bile u opticaju različite kovanice, primjećivano je da su ljudi zadržavali po težini i slitinskom sadržaju bolje kovanice, dok su plaćali po težini i slitinskom sadržaju lošijim. To se može iskoristiti pri uvođenju pravednoga novca.

Pretpostavimo da bi Savezna banka jedan dio opticajnog novca, i to posebice novčanice s visokom nominalnom vrijednošću, izdavala u obliku novčanica koje bi se periodično morale uz taksu žigosati da bi zadržale svoju nominalnu vrijednost. Pretpostavimo dalje da bi obligacijski vjerovnici, s potraživanjima koja su visoka kao ili više nego nominalna vrijednost najmanjih novčanica opterećenih troškovima za održavanje u obliku taksa za žigosanje, morali takve novčanice prihvatiti kao zakonsko sredstvo plaćanja. Tada bi se taj novac nametnuo kao »lošiji novac« u platnom prometu svuda gdje se radi o većim plaćanjima tako da bi se kamata upravljala prema Keynesovoj formuli. Prema tome kako se doziraju troškovi za održavanje više bi se ili manje smanjivale likvidne dobiti novca i kamata bi padala. To je jedan put ka pravednom novcu.

Također bi bilo moguće da se jedan dio novca koji Savezna banka stavlja na raspolaganje izda u obliku žiralnog novca, koji je opterećen za održavanje troškovima. I u tome bi se slučaju moralo osigurati da se ovaj novac priznaje kao zakonsko sredstvo plaćanja. Pri tome bi nastao niz problema koji nipošto ne bi bili nerješivi i tada bi se opet u privrednom prometu nametnuo ovaj »lošiji novac«. Pored toga bi bio u opticaju ostatni dio novca još u obliku starih novčanica i kovanica i bio bi na raspolaganju onima koji se služe automatima s kovanicama ili koji hoće obaviti plaćanja bez tragova na računima. Za te posebne prednosti, koje i dalje pruža za održavanje troškovima neopterećeni, anonimni novac u kovanicama, morala bi se, naravno, na tržištu platiti viša cijena, čija visina ovisi o tome koliko se još od ovoga konvencionalnog novca nalazi u kasi građana i u kojoj mjeri su spremni da likvidnu rezervu u obliku konvencionalnih novčanica ili rezervu kovanica imaju na raspolaganju za udobno služenje automatima.

3. Novac bez viška vrijednosti

Ako se troškovi za održavanje tako doziraju na likvidnost da potroše prosječne likvidne dobiti, tada novac nema više nikakav »višak vrijednosti« za one kojima preostaje. Krediti se moraju tada, doduše, i dalje vraćati, ali ne uzrokuju više kao do sada prevelike kreditne troškove. Umjesto tih troškova snosi korisnik kredita, naravno, čim ima pozajmljeni novac u svojoj štedionici, troškove za održavanje tako da će čuvati da ne pozajmi više nego što zaista treba. Unatoč činjenici što se tada kredit može dobiti otprilike po nultoj tarifi, neće potražnja za njim rasti beskonačno: normalno se ne uzima, odnosno ne dobiva više kredita nego što se može vratiti. Raste li kreditni iznos, rastu i rizici zajmodavca, a riziko-premija nipošto ne nestaje. Ako se na kredit kupi palača ili jahta jedrilica, ti luksuzni predmeti donose troškove za održavanje koji ograničavaju uživanje da se čovjek na kredit okružuje skupocjenim luksuzom.

Pravedan je novac bez viška vrijednosti. Ali što čini ulagač ako više ne može pobrati višak vrijednosti? Pa: on može svoj novac davati na zajam kao do sada i dobit će ga nakon isteka roka zajma bez gubitka, ali i bez kamate. Ako želi dobit, može potražiti nekoga mladog poduzetnika kojemu je potreban riziko-kapital i kod kojega igra »na dobitak«, jer se pouzda u njega. Tada, naravno, snosi riziko koji mu može donijeti i gubitke, ali koji ujedno pruža legitimaciju narodne privrede za njegovu eventualnu dobit. Ili se može osvrnuti po drugim tržištima i potražiti proizvode koji su zbog upotrijebljenih materijala i za njih utrošenoga rada ne samo kvalitetni i postojani već obećavaju i porast vrijednosti. Svatko može sam zamisliti kakve pomake u potražnji donosi novac bez viška vrijednosti i kakve promjene u zajednici mogu inače još nastati ako imućni potraže vrijedne proizvode koji im održavanjem vrijednosti i porastom vrijednosti pružaju nadomjestak za ono što ulaganja novca više ne mogu donijeti: kao nadomjestak za višak vrijednosti. Oni onda moraju investirati u stvari od kojih mogu očekivati da njihovo društveno-ekonomsko i kulturno uvažavanje, mjereno u novcu, raste što postojanije i neovisno o modama i trendovima ili barem ostaje jednako.

Preveo s njemačkoga:
Tomislav Martinović

Dieter Suhr

FAIR MONEY

Summary

Unstable money has unjust effects. But stable money is unfair, too. It is more valuable to the wealthy, who dispose of dispensable monetary liquidity, than it is to the poor, who need to spend it for their living — and that because of (and to the amount of) its interest or revenue. Due to this money interest the monetary system leads to continual self-acting subsidization of the rich by the poorer consumers and producers. Moreover, money is a partial and unfair mediator of exchange. It bestows on its owner a kind of joker privilege: Being a general medium of exchange, it grants on the market to economic agents offering money and in comparison with economic agents only offering goods or labour typical advantages, which correspond to the advantages granted by a joker representing all other cards in a game of cards. The historical trails of this monetary injustice can be traced back to the formation of economic institutions (e. g. of corporations with their prerogatives of decision for capital) as well as in the legal and other efforts to compensate economic disadvantages (e.g. of labour). In addition, monetary injustice as described above, can be interpreted economically: Money is, by no means, a neutral medium of exchange. The monetary constitution preconditions structural unemployment, and it pathologically results in compulsory economic growth for the sake of full employment. In contrast to all this, criterions of fair money can be given, which coincide with demands laid down for optimal money in economic and monetary theory. This fair money can be realized, too: One has to compensate for the advantages of monetary liquidity by attaching to money carrying costs (Keynes) for cash-keeping.